

Alisabri Šabani¹

UTJECAJ OKOLINSKIH PRILIKA NA PONAŠANJE PENALNE POPULACIJE

Sažetak

U radu se razmatra teorijski konstrukt socijalne klime zatvora unutar penalne institucije čiji je značaj posebno naglasio R. H. Moos u nizu svojih radova. Socijalna klima penalne ustanove se definira kao ukupnost opaženih međusobnih odnosa između zatvorenika, kao i njihov odnos prema instituciji, uz uvažavanje utjecaja okolinskih prilika na unutarne prilike u penalnoj instituciji. Ovim pristupom se radikalizira odnos pojedinac – grupa – okolina i u tom smislu su navedena osnovna teorijska uporišta za ovaj pristup (Murray, 1938; Proshansky i sar., 1970; Moos, 1976). Prezentirane su mjerne skale koje konkretiziraju ovaj teorijski konstrukt i omogućavaju kvantificiranje njegove kvalitete. Istraživanja dokazuju da je socijalna klima penalne ustanove realan socijalni entitet i da različite penalne socijalne klime imaju različite utjecaje na zatvorenike.

Ključne riječi: zatvorska zajednica, socijalna okolina, situacione varijable, unutarnja okolina, vanjska okolina

* * *

Istraživanja zatvora iz optike sociologije relativno su novijeg datuma. Međutim, istraživanja socijalne klime zatvora su još novija i počinju tokom 60-tih godina prošlog stoljeća.

Budući da je sociologija prilično dobro razradila pojam grupe i grupne dinamike unutar zatvora, smatralo se da ponašanje zatvorenika u dobroj mjeri ovisi o socijalnom backgroundu zatvorenika. Međutim, Rudolph Moos je naglasio važnost socijalne okoline u kojoj se ponašanje odvija, i to aktuelnom utjecaju okolnih prilika na ponašanje i doživljavanje socijalnog prostora, kako pojedinca, tako i grupe (Moos, 1960). Tzv. situacijske determinante

---

¹ Profesor socijalne patologije, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, alisabris@yahoo.com
Rad autora je dostavljen 30. 10. 2013. godine, a prihvaćen za objavljivanje 9. 12. 2013. godine.

sve više dobijaju na značaju, jer su uspješno dokazale da imaju utjecaja na aktuelno ponašanje. Stanje grupe ili pojedinca, pored utjecaja relativno nepromjenjivih psihosocijalnih karakteristika, dopunjeno je i uvidom u situacijske determinante koje relativno imaju najviše utjecaja na aktuelno ponašanje.

Istraživanja provedena u institucionalnim okolinama tzv. totalnih institucija, kao što su bolnica, zavodi, samostani, zatvori, pokazala su da prognoza ponašanja znatno ovisi o situacijskim varijablama, koje je klasična sociologija malo uzimala u obzir. Zbog toga Moss smatra da je potrebno sistematski kvantificirati različite aspekte socijalne i fizičke okoline te ih kombinirati s psihosocijalnim karakteristikama grupe kako bi se postigla preciznija predikcija ponašanja. Dakle, potrebno je, osim znanja o klasičnim uvidima o zatvorskoj grupi, i poznavanje okoline u kojoj zatvorska grupa funkcionira i djeluje. Okolina, koja je po definiciji nepredvidljiva, značajnim dijelom definira unutrašnju okolinu neke institucije koju socijalno i vrijednosno prerađuju subjekti unutar institucionalne okoline. To je ono što nazivamo socijalnom klimom i što želimo prodiskutirati.

Proučavanje socijalne klime počiva na pretpostavci da je socijalna klima zatvorske zajednice jedinstven socijalni entitet u smislu navedenih preliminarnih socijalnih karakteristika (norme, vrijednosti itd.) i da se socijalna klima zatvorske zajednice može opisati i kvantificirati. To znači da svaka institucija različitog tipa i različitih funkcija ima svoju jedinstvenu i neponovljivu socijalnu klimu. Odgovarajućim metodama može se zahvatiti klima neke ustanove ili socijalne grupe, pa se na osnovu toga neke klime mogu označiti kao rigidnije, autoritarnije ili sklonije kontroli koja može biti veća ili manja. Također se može uočiti stabilnost, red, jasnoća i strukturiranost situacija koje ljudima mogu biti važne, ali isto tako biti i predmet napada unutar te okoline.

Ukratko, socijalna klima kao definicija, može obuhvatati ukupnost opaženih međusobnih socijalnih odnosa među članovima grupe ili institucije i uključuje njihov odnos prema instituciji i grupi, kao i njen odnos prema unutarnjoj i vanjskoj okolini. Socijalna klima je kulturni proizvod zatvorske zajednice i stoga predstavlja predmet interesa sociologije zatvora koja se bavi „naučnim ispitivanjem kulture zatvora i složenih društvenih procesa i utjecaja koji se odvijaju u njemu. Ispitivanje kulture zatvora obuhvata utvrđivanje kako društvenih i individualnih faktora koji determinišu stvaranje i sadržaje zatvorske kulture, tako

i utvrđivanje procesa asimilacije zatvorenika u zatvorsku kulturu“ (Mladenović-Kupčević, 1981).

Ono što ćemo pokušati analizirati u ovom radu je struktura i funkcioniranje socijalne klime zatvorske zajednice, odnosno način kako se u zatvorskoj zajednici fokusira problem koji interpretiraju kao važan i koja se rješenja nude. Kontinuum rješenja koje zatvorska zajednica nudi kreće se u rasponu od pobune do prihvatanja legalnih sredstava izdržavanja kazne. Vanjske okolinske prilike imaju utjecaja na ovaj kontinuum u smislu da, ukoliko su vanjske prilike nestabilnije, zatvorska zajednica je rigidnija u svojim zahtjevima, kao i s druge strane da, ukoliko su okolinske prilike stabilnije, zatvorska zajednica je više usmjerena na legalnost sredstva izdržavanja kazne. Transmisija vanjska okolina – unutarnja okolina zatvora omogućena je formalnim osobljem koje učestvuje i u jednoj drugoj okolini.

Zatvorska zajednica je jedna heterogena zajednica sa svojim vrijednostima, ulogama, idejama. U radu naglašavamo samo jednu dimenziju zatvorske zajednice – njenu socijalnu klimu, u kojoj je sadržana većina stavova i interpretacija kako unutarnje okoline, tako i vanjske, koja je rezultanta vanjske okoline. Ovakvim pristupom je djelimično zastupljeno i službeno osoblje koje preko ponašanja prema zatvorenicima funkcionira kao učesnik, kako u vanjskim, tako i unutarnjim prilikama zatvora i na taj način učestvuje u fenomenologiji zatvorske zajednice. To, drugim riječima, znači da je ponašanje formalnog osoblja u zatvoru slika vanjskih prilika u kojima učestvuje formalno osoblje.

Odnosi okolinskih prilika i čovjekovog ponašanja predmet su mnogih socioloških i psiholoških istraživanja u svijetu. S obzirom na to da se radi o vrlo kompleksnim međusobnim utjecajima, teško ih je rigorozno istraživati, premda je njihovo učešće očigledno. Dominacija „duha vremena“, kao generalnog okolinskog faktora, oblikuje niz društvenih fenomena, pa i strukturu i funkcioniranje socijalne klime zatvora u datim prilikama. S druge strane, proizvodi „duha vremena“ su također dominirajući okolinski faktor koji se prelama u području zatvorske zajednice i nama se čine važnim u pogledu fenomena zatvorske zajednice.

U svrhu ispitivanja socijalne klime razvijeni su posebni instrumenti koji služe njenom ispitivanju i mjerenju. Rudolph Moos (Moos, 1968) izradio je čitav niz skala ovog tipa i poznate su kao skale ustanove (CIES), studentske domove (URES) i vojne

ustanove (MIES). Istraživanja koja su provedena u institucionalnoj okolini, kao što je armija, pokazala su da je stanje jedne institucije i prognoza ponašanja unutar nje znatno ovisno o situacijskim varijablama. Empirijsko poznavanje socijalne i fizičke okoline u kojoj se odvija penalni tretman daje nam dovoljnu argumentaciju da o socijalnoj klimi zatvorske zajednice govorimo kao o specifičnom sociološkom realitetu.

Socijalna klima zatvorske zajednice je kompozitna varijabla koja definira ponašanje većine zatvorenika i podrazumijeva više istovremenih događanja. Na osnovu proučene literature, vlastitog empirijskog iskustva i dosadašnjih rezultata istraživanja, može se reći da su najvažnije varijable – subdimenzije socijalne klime zatvorskog društva sljedeće:

1. Represija govori o načinu „vršenja vlasti“ na relaciji zatvorenik – službeno osoblje.
1. Dezorganizacija je eksplikativna varijabla koja mjeri količinu nereda, nejednoznačnost zahtjeva i postupaka prema zatvorenicima.
2. Zatvorenički kodeks je skup nepisanih pravila ponašanja unutar zatvorenika, zasnovan na posebnom vrijednosnom sistemu, govori o nivou uključenosti, upućenosti i podrške unutar samih zatvorenika.
3. Deprivacije su set stanja lišenosti, a najvažnije su deprivacije slobode, autonomije, materijalnih dobara, sigurnosti i heteroseksualnih odnosa.

S obzirom na dominirajuće momente subdimenzija unutar socijalne klime zatvorske zajednice, operacionalna definicija bi bila rezultat odnosa:

1. Službenih lica i zatvorenika,
2. Zatvorenika prema načinu kažnjavanja,
3. Zatvorenika prema radu,
4. Zatvorenika prema slobodnom vremenu,
5. Zatvorenika prema zatvoreniku,
6. Zatvorenika prema krađi i kocki između zatvorenika,
7. Zatvorenika prema životnim uslovima u zatvoru,
8. Zatvorenika prema deprivacijama.

Na temelju Kurt Lewinove postavke da ljudsko ponašanje i doživljavanje počiva na samo dvije grupe determinanti – individualnim i okolinskim – poznatim kao izraz $P = f(I, O)$, proizilazi važnost okoline za čovjekovo funkcioniranje. Tako je na nizu istraživanja otkriveno da se praktički ne može postići veća

povezanost od $r = 0,40$ između psiholoških činjenica individue i kriterija ponašanja, što znači da se golem dio ponašanja objašnjava utjecajem ili pritiskom okolinskih prilika. Budući da je ponašanje funkcija individualnih činjenica individue i utjecaja okoline i da je prevaga na okolinskim prilikama, univerzum odnosa unutar socijalne klime zatvorske zajednice najvećim dijelom se definira skupom varijabli pravila i uslova unutrašnje okoline zatvora onako kako ih definiraju zatvorenici, odnosno njihova socijalna klima. Okolinske prilike ili pritisci mogu olakšati ili onemogućiti zadovoljavanje potreba individue (u našem slučaju zatvorenika prema svim navedenim relacijama u operacionalnoj definiciji), zbog čega imaju status determinanti ponašanja. Prilike ili pritisci mogu biti socijalne prirode i imaju empirijsku stranu, pa npr. Henry A. Murray govori o „alfa-pritiscima“ i „beta-pritiscima“ koji se međusobno, s obzirom na okolinu, uglavnom poklapaju (Murray, 1938). To znači da postoji identitet između realne („alfa-pritisk“) i interpretirane od strane subjekta definirane okoline („beta-pritisk“). Raskorak u interpretaciji „alfa“ i „beta“ pritisaka upozorava na probleme prilagodbe individue bez obzira na to jesu li realne ili potencijalne prirode. Definicija i percepcija socijalnih odnosa između aktera zatvora (relacija zatvorenik – zatvorenik, zatvorenik – službeno osoblje, zatvorenik – zatvor kao institucija) u kontrastu s objektivnim uslovima predstavlja temelj za ispitivanje socijalne klime zatvora.

Za sociologiju, posebno grupno-dinamičke orijentacije, fizička okolina je shvaćena kao nezavisna varijabla, datost koja ne može u potpunosti biti izvor parametara za razumijevanje ljudskog ponašanja.

Razumno je pitati zašto je fizički okvir zanemaran u teoriji i istraživanju društvenih nauka. Harold M. Proshansky i saradnici (Proshansky, Ittelson i Rivlin, 1970) smatraju da se razmatranje pojma „fizička okolina“ upotrebljava u odnosu na okolinu koju je čovjek stvorio. Tehnologija sugerira da je problem ljudske kontrole njegovog fizičkog okvira riješen i da svaki planirani tehnološki napredak proizvodi odgovarajuću povoljnu promjenu u ljudskom postojanju. Sa stanovišta društvenih nauka, mogućnost moderne tehnologije se sastoji u planiranju i stvaranju promjena fizičkog okvira u cilju udovoljavanja specifičnostima ljudskih funkcija. Aktivnosti unutar fizičke okoline su predvidljivi i kontrolabilni. Oblikovani fizički okvir bi očekivano izazvao nivo očekivanog ponašanja čije varijacije bi bile shvaćene kao funkcije, ne fizičkih

parametara, nego onih kompleksnih socijalnih i psiholoških odrednica koje su ukorijenjene u svim ljudskim aktivnostima i odnosima. Fizička okolina poprima novu značajnost kada je sagledana kao pritisak na probleme stvorene neumoljivim progresom moderne tehnologije.

Rješenje jednog seta okolinskih problema ne isključuje pojavu drugih koje je napredna tehnologija proizvela.

U zatvorskim uslovima problemi privatnosti, teritorijaliteta i prenapučenosti se često upotrebljavaju i interrelacijski koriste da opišu klasu okolinskih problema ili da objasne ponašanje u relaciji prema tim problemima.

Proshansky i saradnici smatraju da:

1. Čovjek, u svim instancama i situacijama, spoznajni je i ciljno-usmjereni organizam. Ova propozicija je općeprihvaćena od strane bihejvioralnih naučnika, koji nastoje objasniti ljudsko ponašanje u terminima specifičnog socijalnog okvira. Važno je naglasiti činjenicu da je individualno ponašanje vođeno ne samo ciljevima koje traži nego također njegovim interpretacijskim procesima. Svaki individuum interpretira i daje značenje svojoj okolini, razlike između individua ne leže u tome kako se ponašaju, nego u tome kako opažaju i razumijevaju okolinu.
2. Čovjek se u nastojanju da zadovolji potrebu uvijek uključuje u interakciju i razmjenu s njegovom fizičkom okolinom. On je ciljno-usmjereni i spoznajni organizam u interakciji s drugim fizičkim komponentama okoline. Socijalne znanosti uzimaju fizičku okolinu kao gotovu činjenicu. Smatraju je kao posredujući kontekst u kojem zadovoljenje potreba i socijalne interakcije poprimaju izvor ograničenog utjecaja. Iznesene odrednice kažu nam da je pojedinac aktivni organizam koji određuje, interpretira i traži fizičku okolinu za odgovarajuće načine postignuća njegovih ciljeva. Često mora tražiti subsidijarne (pomoćne) ciljeve da postigne osnovni cilj.
3. U bilo kojem situacijskom kontekstu, pojedinac nastoji organizirati svoju fizičku okolinu, tako da to maksimalizira slobodu izbora. Sloboda izbora je kritički aspekt ljudskog ponašanja i u relaciji prema njegovoj fizičkoj okolini (npr. pobuna u zatvoru). U utemeljenim fizičkim okvirima individua će se postaviti tako da ih

može ujedno precizno prepoznati i pokrenuti se u cilju postizanja zadovoljenja cilja. Pojedinaac mora znati svoju okolinu da bi je upotrijebio na pripadajući način u težnji postignuća posebnih ciljeva ili objekata. Za zatvorenika, po definiciji je to propisan i normativni sistem i prihvatljivo ponašanje u zatvoru. S druge strane, u bilo kojem novom okviru, kao što su rat i raspad sistema, individua će u nekim implicitnim oblicima reorganizirati svoje odnose prema fizičkoj okolini pa je njegov slobodni izbor maksimaliziran. Širenje slobode izbora, ličnost u datom fizičkom okružju, ovisi ne samo o trajnoj strukturi i oblika tog okvira, nego i od toga što se dešava u tom okviru iz jednog momenta u drugi. Ako struktura fizičkog okvira (zid, straža) unaprijed isključuju mogućnost željenog ponašanja ili rang ponašanja, srazmjerno permanentne alteracije u fizičkoj okolini su nužne. Na ovaj način nivo izbora je proširen. Svako širenje mogućnosti kroz okolinsku manipulaciju u isto vrijeme unaprijed isključuje druge izbore (npr. prihvatanje stanja kakvo jest ili ponašanje kako zahtijeva formalni sistem).

Modeli socijalne okoline mogu biti shvaćeni zajedničkim setom dimenzija koje se mogu podijeliti na:

- dimenzija odnosa,
- dimenzija personalne razvijenosti,
- dimenzija održanja i promjena sistema.

Ove dimenzije su slične ili zajedničke mnogim okolinama.

Dimenzija odnosa identificira prirodu i intenzitet ličnih odnosa unutar okoline, procjenjuje se širina do koje su subjekti uključeni u okolinu i širina podrške i pomoći u njoj, kao i spontanost izražavanja između njih.

Dimenzija personalnog razvoja procjenjuje razvoj ličnosti koje tendiraju da se pokažu naročito u okolini, što zavisi od svrhe i ciljeva okoline u odnosu na osobu.

Dimenzija sistema održavanja i sistema promjena procjenjuje red organizacije, jasnost očekivanja, stepen kontrole i odgovarajuće promjene.

Zbog jasnosti dimenzija zajedničkih socijalnih klima unutar okoline predstavljamo Moosovu shemu koja nam se čini jako upotrebljivom kao argumentacija za naglašavanje okoline kao determinante određenog socijalnog ponašanja (Moos, 1976).

Tabela 1. *Dimenzije socijalne klime kroz okolinu*

Tip okoline	Dimenzija odnosa	Dimenzija personalnog razvoja	Dimenzija održavanja i promjene sistema
<i>Zajednički okvir</i> Porodica	Kohezija Izražajnost Konflikt	Nezavisnost Postignuće Intelektualno-kulturalna orijentacija Rekreacija Moralno-religiozna orijentacija	Organizacija Kontrola
Socijalno, zadatak – orijentacije i terapijske grupe	Kohezija Podrška vođe Izražajnost	Nezavisnost Zadatak Samootkriće Ljutnja i represija	Red i organizacija Kontrola Inovacija
Radni milje	Uključenost Kohezija Podrška osoblju	Zadatak Takmičenje	Radni pritisak Jasnost Kontrola Inovacija Komfor
<i>Obrazovna okolina</i> Univerzitetske grupe	Uključenost Emocionalna podrška	Nezavisnost Tradicijsko socijalna orijentacija Takmičenje Akademska postignuća Intelektualnost	Red i organizacija Studentski utjecaj Inovacija
Srednjoškolski razred	Uključenost Nastavnička podrška	Zadatak Takmičenje	Red i organizacija Jasna pravila Nastavnička kontrola Inovacija
<i>Tretmanski okviri</i> Bolnica i zajednički programi	Uključenost Podrška Spontanost	Autonomija Praktičnost Orijentacija na lične probleme	Red i organizacija Jasnost Kontrola
<i>Totalne institucije</i> Zatvor	Uključenost Podrška Izražajnost	Autonomija Praktične orijentacije Orijentacije na lične probleme	Red i organizacija Jasnost Kontrola
Vojska	Uključenost Kohezija Oficirska podrška	Lični status	Red i organizacija Jasnost Oficirska kontrola

Mogućnost identificiranja sličnih dimenzija unutar različitih socijalnih okolina omogućuje nam poređenje posebno u terminima odnosa i održanja i promjene sistema, odnosno objašnjenje zašto se neko ponaša različito u različitim okolinama. Transform-ponašanje osobe iz jedne okoline u drugu okolinu zavisi od ciljeva okoline u odnosu na osobu kao i ciljeva osobe u odnosu na okolinu. Funkcionalnost osobe u jednoj okolini može rezultirati njenom disfunkcionalnošću u drugoj okolini. Npr. oficir može biti dobar oficir, ali loš suprug ili, kao što je poznato, iskusan kriminalac je prihvatljivog ponašanja u zatvoru.

Zatvoru, kao instituciji zaduženoj za izdržavanje kazne, pored bezbjedonosnih funkcija data je i tretmanska iz koje i proizilaze tri osnovna organizacijska cilja u odnosu na zatvorenike:

- reduciranje prekršaja kolektivnog tipa unutar zatvora,
- podsticanje obrazovanja zatvorenika i sposobnost rješavanja problema,
- smanjenje recidivizma.

Budući da je formalno osoblje zatvora već odavno prepoznato u svojoj parazitističkoj poziciji prema društvu za koje ne proizvodi razmjensku energiju (činjenica da zatvorenik nije resocijalizovan nakon izdržane kazne), nego naprotiv, crpi iz društva sredstva (teoretičari sistema bi rekli energiju) (Miller, 1978; Parsons, 1991), oni se i zatvoreniku čine prepreka i prema tome element okoline.

Zatvor je skup konglomerat, stav je većine novijih istraživanja, a i neisplativ je. Novija kritika tretmanske ideologije otpočela je Martinsovim člankom „What Works“ objavljenim 1974. godine u časopisu „Public Interest“ (prema Knežević, 1992). Odgovor na „What Works“ je, prema Martinsonu: „Nothing Works“. Naime, rehabilitacijski i resocijalizacijski tretmani jednostavno ne daju rezultata, a stopa kriminaliteta i recidiviteta je sve veća. Pažnja „nove penologije“ je usmjerena na identifikaciju i upravljanje najopasnijim kategorijama stanovništva, gdje je cilj upravljivost, a ne promjenjivost tih kategorija. Zatvori su prenapučeni i stoga trebaju biti prvenstveno inkapacitacijski definirani. Za teoretičare „Nothing Works“ ili orijentacije „nove penologije“, osnovni problem je upravljanje nezgodama i predviđanjem do koje mjere se kriminalitet može podnositi, odnosno kako se može upravljati socijalnim grupama koje su izvor

povišenog socijalnog rizika. Budući da ne zalaze u probleme pojedinca u zatvoru, ni ne vide potrebu za nekim ko bi vršio tretman, nego u centar stavljaju stražarsku službu i povećanje mjere obezbjeđenja u zatvoru. Na temelju recidiviteta (povratništva) testira se uspješnost tretmana, odnosno korisnost ili nekorisnost ostalih segmenata formalnog osoblja zatvora. Dodatna argumentacija ovih teoretičara je da se za neuspješnu resocijalizaciju uvijek optužuje zatvorenik, a ne osoblje zaduženo za resocijalizaciju.

Tretmanska ideologija, budući dogmatična (Mair, 1991), uopće ne pretpostavlja da zatvorenik može da odbije ove utjecaje ili da ih ignoriše (Šabani, 2005), a da se pri tome ne upitaju postoji li alternativa tretmanu. Zatvorenik će sve organizacijske ciljeve zatvora uočiti na svoj način koji će mu biti osnova za ponašanje u zatvoru. Tako socijalna klima zatvora uključuje devet subskala koje je moguće mjeriti (Wenk & Moos, 1972):

- Uključenost* Mjeri se kako funkcioniraju zatvorenici u odnosu na zadati program, kakve su interakcije s drugim zatvorenicima, šta poduzimaju na svoju vlastitu inicijativu i kako razvijaju duh grupe. Tipično se postavljaju tvrdnje poput: „Zatvorenici ulažu mnogo energije u ono što rade ovdje.“, „Zatvorenici brinu jedni o drugima.“
- Podrška* Mjeri se veličina međusobne podrške zatvorenika, kao i koliko ih osoblje podržava. Najčešće su tvrdnje: „Osoblje ima jako malo vremena da ohrabruje zatvorenika.“, „Osoblje pomaže novim zatvorenicima da prihvate zatvor.“
- Izražajnost* Mjeri koliko tretman pomaže izražavanje osjećanja (uključujući ljutnju) zatvorenika. Kao tvrdnje se postavljaju: „Zatvorenici su ohrabreni da pokažu njihova osjećanja.“, „Zatvorenici zaista kažu šta misle o ovom ovdje.“
- Autonomija* Procjenjuje koliko su zatvorenici ohrabreni da preuzmu inicijativu u tretmanu i kako preuzimaju vođstvo u grupi (vođstvo u grupi je izvjesno). Tvrdnje koje se odnose na ovu subdimenziju mogu biti: „Od zatvorenika se očekuje da preuzme vođstvo u grupi.“, „Osoblje daje malo odgovornosti zatvoreniku“.

<i>Praktična orijentacija</i>	Procjenjuje koji okolinski orijentir zatvorenika priprema za realizaciju tretmanskog zahtjeva (obuka u radu, razumijevanje budućnosti). Tvrdnje koje se odnose na ovu subskalu su: „Ova grupa naglašava obučenost za novi posao.“, „Zatvorenici očekuju da rade u skladu s njihovim ciljevima.“.
<i>Orijentacija na lične probleme</i>	Naglašava mjerenje koliko su zatvorenici ohrabreni da se bave svojim problemima i osjećanjima i koliko traže da budu shvaćeni. Tvrdnje koje se ovdje primjenjuju su tipa: „Osoblje pokušava pomoći zatvorenicima da sebe shvate.“, „Grupa naglašava razumijevanje ličnih problema.“.
<i>Red i organizacija</i>	Mjeri koliko je važan red i organizacija u tretmanu, onako kako ga shvataju zatvorenici. Tvrdnje koje se nude u ovoj subdimenziji su: „Osoblje je sigurno da su zatvorenici uvijek uredni.“, „Osoblje je primjer urednosti i reda.“.
<i>Jasnost zahtjeva</i>	Mjeri šta zatvorenici očekuju od tretmana i koliko je tretman jasan i kakve su mu procedure. Tvrdnje su obično: „Ako se tretman mijenja, to se i saopći zatvoreniku.“, „Zatvorenik nikad ne zna kada će se vidjeti s vaspitačem.“.
<i>Kontrola</i>	Mjeri nivo neophodne kontrole u okvirima pravila, propisa i odnosa zatvorenika i osoblja. Tvrdnje koje se odnose na ovu subskalu su: „Osoblje ne naređuje zatvorenicima.“, „Sve odluke o grupi su donesene od strane osoblja, a ne od strane grupe.“.

Tvrdnje tretiraju različite oblike „okolinskih pritisaka“ koji olakšavaju ili onemogućuju zadovoljavanje potreba individue, zbog čega predstavljaju okolinsku determinantu ponašanja. Pritisci mogu imati socijalni ili fizički karakter, a za čovjeka imaju iskustvenu i objektivnu stranu te se govori o „alfa-pritiscima“ i „beta-pritiscima“. Budući da su ove vrste pritisaka u identitetu, postoji sukladnost između realne i interpretirane okoline. Raskorak upozorava na realne ili potencijalne poteškoće u prilagodbi pojedinca na klimu.

Doživljaj socijalnih odnosa (Knežević, 1989) među zatvorenicima i njihov odnos prema formalnom sistemu čini temelj za ispitivanje funkcioniranja socijalne klime zatvorske zajednice.

Rudolph H. Moos je sa svojim timom izradio čitav niz skala, u Likertovom formatu, pa su publicirane skale studentskih domova i vojnih ustanova. Mi ćemo, ilustracije radi, prezentirati COPES skalu koja je namijenjena tretmansi definiranim zatvorima, jer obuhvata neke izrazite dimenzije socijalne klime koje su nezaobilazne. Članovi grupe su u centru interesa, a osoblje čini faktor okoline. COPES – Community-Oriented Programs Environment Scale (Skala okoline programa orijentiranih na zajednicu), sadrži sljedeće tvrdnje (Moos, 1974):

Uključenost

1. Članovi ulažu mnogo energije u ono što rade ovdje.
2. Ovo je živahno mjesto.
3. Članovi su ponosni na ovaj program (misli se na Community-Oriented Program).
4. Malen je duh grupe u ovom programu.
5. Veoma je mali broj dobrovoljaca ovdje.
6. Izgleda da mnogi članovi traće vrijeme ovdje.
7. Ovaj program ima nekoliko socijalnih aktivnosti.
8. Članovi su veoma zauzeti sve vrijeme.
9. Diskusija je ovdje jako zanimljiva.
10. Članovi često rade zajedno preko vikenda.

Podrška

1. Zdraviji članovi pomažu manje zdravim članovima.
2. Osoblje ima relativno malo vremena za ohrabrivanje članova.
3. Članovi malo kad pomažu jedni drugima.
4. Osoblje je veoma zainteresirano za pomaganje.
5. Osoblje uvijek pohvali člana koji je nešto dobro uradio.
6. Osoblje zna šta članovi žele.
7. Osoblje nekad ističe svoj položaj u odnosu na članove.
8. Ovdje je relativno malo druženja između članova.
9. Članovima je data velika količina individualne pažnje.
10. Osoblje na svoj način pomaže novim članovima upoznavanje grupe.

Spontanost

1. Članovi nastoje skriti svoja osjećanja od drugih.
2. Članovi mogu reći osoblju ono što žele da kažu.
3. Teško je reći kako se članovi osjećaju ovdje.
4. Članovi su oprezni o onome što žele reći kad je u blizini osoblje.
5. Članovi su jako ohrabreni da izraze sebe slobodno.

6. Članovi spontano organiziraju svoje aktivnosti.
7. Kad se članovi ne slažu jedni s drugima, to čuvaju između sebe.
8. Članovi mogu činiti šta žele.
9. Članovi nastoje skriti svoja osjećanja od osoblja.
10. Članovi su ohrabreni da izraze svoja osjećanja.

Autonomija

1. Nema upravljanja članstvom u ovom programu.
2. Članovi mogu napustiti grupu bez obrazloženja.
3. Članovi očekuju da preuzmu vođstvo.
4. Osoblje nastoji obeshrabriti kriticizam članova.
5. Članovi mogu napustiti program kad god žele.
6. Članovi se mogu oblačiti kako žele.
7. Osoblje skoro uvijek prihvata sugestije članova.
8. Malo članova ima odgovornost prema programu.
9. Članovi su ohrabreni da budu neovisni.
10. Osoblje rijetko podnosi pritisak od strane članova.

Praktičnost

1. Ovaj program naglašava obuku za novu vrstu poslova.
2. Ovdje je učenje naglašeno relativno malo.
3. Članovi očekuju da detaljiziraju planove za budućnost.
4. Relativno je malo diskusije o onome što će članovi tačno raditi nakon što napuste program.
5. Relativno je malo naglašen specifičan plan napuštanja programa.
6. Većina članova koncentrirana je više na prošlost nego na budućnost.
7. Članovi očekuju demonstraciju konkretnog napretka u pravcu njihovih ciljeva.
8. Članovi su obučeni za specifično nove vještine u ovom programu.
9. Osoblje je više zaokupljeno osjećanjima članova grupe nego svojim praktičnim problemima.
10. Članovi moraju sačiniti detaljan plan prije nego što napuste program.

Lični problemi

1. Članovi rijetko diskutiraju o svom seksualnom životu.
2. O ličnim problemima se otvoreno govori.
3. Osoblje rijetko pita članove za lične probleme.
4. Članovi su očekivali da podijele lične probleme jedni s drugima.

5. Članovi rijetko govore o svojoj prošlosti.
6. Članovi govore jedan drugom o svojim intimnim ličnim problemima.
7. Osoblje je uglavnom zainteresirano za osjećanja članova grupe.
8. Članovi rijetko razgovaraju jedan s drugim o svojim ličnim problemima.
9. Članove rijetko ohrabruju da diskutiraju o svojim ličnim problemima.
10. Osoblje dosta ohrabruje članove da govore o svojoj prošlosti.

Ljutnja i agresivnost

1. Teško se argumentirati s ljudima ovdje.
2. Članovi često kritiziraju ili ismijavaju osoblje.
3. Članovi se ovdje rijetko svađaju.
4. Osoblje se nekad otvoreno svađa međusobno.
5. Članovi se ponekad šale jedni na račun drugih.
6. Osoblje ohrabruje članove da izraze otvorenu ljutnju.
7. Osoblje nikad ne počinje svađu.
8. Članovi se često koškaju.
9. Osoblje misli da se zdravo svađati.
10. Članovi se ovdje rijetko ljute.

Red i organizacija

1. Aktivnosti članova su pažljivo planirane.
2. Ovo je veoma dobro organiziran program.
3. Osoblje je sigurno da je ovo mjesto uredno.
4. Ovo mjesto uobičajeno izgleda neuredno.
5. Članovi poštuju propisana pravila.
6. Neki članovi izgledaju neuredno.
7. Stvari su ovdje ponekad neorganizirane.
8. Prostorije dnevnog boravka su neuredne.
9. Članovi rijetko čekaju kad imaju sastanak s osobljem.
10. Osoblje podržava članove da budu uredni i učtivi.

Jasnoća

1. Ako član prekrši pravila, on zna koje su posljedice.
2. Ako je program promijenjen, osoblje uvijek kaže zbog čega.
3. Osoblje rijetko ulazi u detalje o programu.
4. Programska pravila su članovima potpuno jasna.
5. Članovi nikad ne znaju kad će ih osoblje pitati da se vide.
6. Članovi uvijek znaju kad će osoblje biti tu.
7. Svi znaju ko je šef ovdje.

8. Ljudi se ovdje promijene.
9. Članovi nikad potpuno ne znaju kad će biti razmotrena spremnost za napuštanje programa.
10. Ovdje je česta promjena pravila.

Kontrola

1. Kad je jedan raspored za članove ustrojen, član ga mora poštovati.
2. Osoblje rijetko kažnjava članove oduzimajući im prava.
3. Članovi koji prekrše pravila budu kažnjeni za to.
4. Ako se član potuče s drugim, zapast će u nevolje s osobljem.
5. Osoblje nije dosljedno prema članovima.
6. Važna je pažljivo pratiti programska pravila.
7. Članovi mogu osoblje nazivati imenima.
8. Članovi mogu prekinuti osoblje kad govori.
9. Članovi će biti premješteni ili otpušteni iz programa ako ne poštuju pravila.
10. Osoblje ovdje nameće pravila.

Moos je sa svojim timom proveo niz istraživanja na različitim tipovima zatvora (correctional institutions) s ciljem da se otkrije razlikuju li se zatvori međusobno po varijablama klime. U jednoj takvoj verziji (Moos, 1960) svrha studije je bila da se procijene diferencijalni efekti socijalnih klima 16 zatvora. Studija je postavila hipotezu i pokazala da su ustanove koje su bile različite u socijalnoj klimi bile također različite i u varijablama koje se odnose na opću reakciju zatvorenika prema ustanovi. Rezultati su pokazali da su ustanove s većim naglaskom na spontanosti i zajedništvu, uključenosti, varijetetu i autonomiji imale zatvorenike koji su više poštivali osoblje i osjećali da mogu testirati svoje sposobnosti i povećati svoje samopovjerenje. Te ustanove, s većim naglaskom na zajedništvu i autonomiji, identificirale su zatvorenike koji su smatrali da mogu poduzeti strategiju poštivanja pravila, ali i inicijative prema osoblju, tj. koji su općenito više sarađivali s osobljem. Rezultati su podržali ideje da različite socijalne klime u ustanovama imaju različite efekte na zatvorenike.

Literatura

1. Knežević, M. (1989) Zatvor i otuđenje. *Penološke teme*, 5 (1-2), str. 15-27.

2. Knežević, M. (1992) *Obsojenec, zapor in odtujitev*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, str. 182-189.
3. Mair, G. (1991) What works-nothing or everything? Measuring the effectiveness of sentences. *Research Bulletin*, 30, pp. 3-8.
4. Miller, G. J. (1978) *Living Systems*. New York: McGraw Hill, pp. 22-41.
5. Mladenović-Kupčević, R. (1981) *Osnovi penologije*. Sarajevo: Svjetlost, str. 62-63.
6. Moos, H. R. (1960) *Effects of the social climates of correctional institutions*. Berkeley: University of California, pp. 1-12.
7. Moos, H. R. (1968) The assessment of the social climates of correctional institutions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, V (2), pp. 174-188.
8. Moos, H. R. (1974) *Evaluating treatment environments: A social ecological approach*. New York: A Wiley – Interscience Publication, John Wiley and Sons, pp. 14-37.
9. Moos, H. R. (1976) *The human context – environmental determinants of behavior*. New York: John Wiley & Sons Inc., pp. 13-34.
10. Murray, A. H. (1938) *Explorations in personality*. New York: Oxford University Press, pp. 13-21.
11. Parsons, T. (1991) *Društva*. Zagreb: August Cesarec, str. 43.
12. Proshansky, M. H., Ittelson, H. W. and Rivlin, G. L. (1970) Freedom of choice and behavior in a physical setting. In: M. Proshansky, H. Ittelson and G. Rivlin, eds., *Environmental Psychology: Man and His Physical Setting*. New York: Holt, Rinehart and Winston, INC.
13. Šabani, A. (2005) *Sociologija zatvoreničkog društva*. Sarajevo: Graffo, str. 75-89.
14. Wenk, A. E. and Moos, H. R. (1972) Social climates in prison: An attempt to conceptualize and measure environmental factors in total institutions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 9 (3), pp. 251-262.

Original scientific article

THE INFLUENCE OF ENVIRONMENTAL CONDITIONS ON THE BEHAVIOUR OF PRISON POPULATION

Alisabri Šabani, Ph.D., Professor of Social Pathology

Abstract

This paper discusses the theoretical construct of social climate in prison within penal institutions whose significance was emphasised by R. H. Moos in many of his works. The social climate of a penal institution is defined as the totality of mutual relations between prisoners and as their relationship to the institution, taking into account the impact of environmental conditions on the internal situation in the penal institution. This approach radicalizes the individual-group-environment relation and the fundamental theoretical bases for this approach are mentioned (Murray, 1938; Proshansky et al. 1970; Moos, 1976). Measurement scales that concretize this theoretical construct and allow the quantification of its quality are presented. Studies show that the social climate of the penal institution is a real social entity and that different penal social climates have different effects on prisoners.

Keywords: prison community, social environment, situational variables, internal environment, external environment

أ. د. علي الصبري شاباني

جامعة سراييفو - أستاذ الباثولوجيا الاجتماعية

تأثير الظروف المحيطة في سلوك الناس المحكومين عليهم بالعقوبة

الخلاصة:

يناقش هذا البحث البناء النظري للمحيط الاجتماعي للسجون داخل المؤسسة العقابية ما ركز على أهميتها على الوجه الخصوص R.H.Moos في بحوثه العلمية العديدة.

يعرّف المحيط الاجتماعي للمؤسسة العقابية كمجمل الملاحظات للعلاقات المتبادلة بين السجناء وعلاقتهم بالمؤسسة باحترام تأثير الظروف المحيطة في الوضع الداخلي للمؤسسة العقابية. وبهذه الطريقة تنشط العلاقة بين الفرد والجماعة والبيئة المحيطة, وفي هذا الصدد قدمت الأسس النظرية الأساسية لهذا النهج. (Murray, 1938; Proshansky 1970; Moos, 1976) قدمت المقاييس التي تنفذ هذه النظرية وتمكّن من التحديد الكمي لجودته. تدلّ الدراسات على أن المحيط الاجتماعي للمؤسسة العقابية مكان اجتماعي واقعي وأن للمؤسسات العقابية المختلفة أثرا مختلفا في السجناء.

الكلمات الأساسية: جماعة السجن, المحيط الاجتماعي, التغيرات الموقفية, المحيط الداخلي, المحيط الخارجي.